

**ONDŘEJ DADEJÍK, MARTIN KAPLICKÝ, MILOŠ ŠEVČÍK,
VLASTIMIL ZUSKA:**

***Process and Aesthetics. An Outline of Whiteheadian Aesthetics and
Beyond***

Praha: Karolinum press 2021, 174 s.

V našom česko-slovenskom prostredí A. N. Whitehead nie je celkom neznámy, no jeho dielu sa zatiaľ nevenovalo toľko pozornosti, ako by si zaslúžilo vzhľadom na rozsah a komplexnosť jeho myšlienok. Až do deväťdesiatych rokov možno vo všeobecnosti povedať, že jeho filozofia procesu, ako aj pragmatizmus, boli u nás takmer neznáme a prehľadové práce z dejín filozofie o nich podávali len skreslené zhrnutia. Filozofia pragmatizmu síce stále nemá vyčerpaný svoj potenciál, no dnes už nemožno hovoriť, že je úplnou neznámou. Venovalo sa jej síce len málo autorov, no podávajú pomerne komplexný obraz, z ktorého možno čerpať a ktorý ukazuje aj možnosti jej aplikácie v rôznych oblastiach, pri riešení filozofických či iných otázok.¹ Whiteheadova filozofia procesu a klasický pragmatizmus (nielen) W. Jamesa a J. Deweyho majú k sebe blízko z historického aj filozofického hľadiska. Žili a tvorili v podobnom prostredí, nadväzovali na seba a ich filozofie mali v mnohých ohľadoch podobné východiská.

O tejto blízkosti svedčí aj nová monografia od štvorice českých autorov: Ondřej Dadejík, Martin Kaplický, Miloš Ševčík a Vlastimil Zuska, ktorí sa venujú konkrétnemu aspektu Whiteheadovej procesuálnej filozofie, ktorú tvorivo spájajú aj s pragmatistickou filozofiou Deweyho a ďalšieho procesuálneho filozofa H. Bergsona. V našom prostredí zatiaľ chýbajú publikácie, ktoré by dokázali pokryť potrebu opísania a predstavenia Whiteheadovho monumentálneho metafyzického systému. Túto medzeru čiastočne vyplní aj táto kniha, ktorá sa venuje najmä procesuálnej estetike. Whitehead nemá žiadnu publikáciu, ktorá by sa venovala špeciálne estetike, no estetické motívy nachádzame vo viacerých jeho dielach (najmä z jeho posledného harvardského obdobia). Kategórie krásy, estetickej harmonickosti, tvorivosti, estetickej skúsenosti majú všetky veľmi dôležité miesta v rámci jeho metafyzického systému.

¹ Z viacerých publikácií spomeňme aspoň Višňovský (2014), Nemeč (2009), Zolcer (2019).

Procesuálna filozofia sa však orientovala skôr na aplikáciu a rozvinutie Whiteheadových myšlienok v oblasti teológie, vzdelávania či psychológie. Až neskôr sa niektorí mzsľitelia aj aplikácii v oblasti estetiky (s. 7).

Autori sa rozhodli knihu napísať v anglickom jazyku. Má to svoje výhody aj nevýhody. Nevýhodou je, že v česko-slovenskom prostredí nám stále chýbajú práce z tejto oblasti napísané v našich jazykoch. Chýba nám ustálená terminológia aj tvorivé rozvinutie myšlienok z oblasti procesuálnej filozofie v českom a slovenskom jazyku. Táto kniha tak k tomuto rozvinutiu neprispieva. Naopak, veľkou výhodou je, že dielo môže takto osloviť oveľa širšiu skupinu čitateľov v podstate z celého sveta.

Kniha na začiatku veľmi dobre opisuje najskôr Whiteheadovu metafiziku, teda vnímanie možností, metód a úloh filozofie. Aké sú ciele a ambície hociktorého metafyzického systému, respektíve schémy špekulatívnej filozofie – ako to nazýva Whitehead (1978)? Práve pri opise metódy autori akoby zámerne vynechali jeden element, ktorý vo Whiteheadovom diele figuruje a má svoj význam, a to element racionality. V tejto časti prvej kapitoly poukazujú na analógiu, ktorú použil aj Whitehead vo svojom *Process and Reality* (1978, 5). Metódu filozofie tu porovnáva k letu lietadla. Na začiatku sme na povrchu a začíname pozorovaním. Potom sa lietadlo vznáša do výšin a tvorí zovšeobecnenia (*imaginative generalization*). V tretej fáze lietadlo opäť klesá, aby mohlo preveriť zovšeobecnenia opätovným pozorovaním. Na túto analógiu sa odvolávajú aj autori v kontexte opisu metafiziky (s. 16 – 20). Problematiká je druhá fáza. V tej síce autori správne zdôrazňujú pojmy imaginácie či deskriptívneho zovšeobecnenia, no v tomto kontexte nespomenú, že ide aj o racionálne zovšeobecnenie empirických údajov získaných z prvej fázy, ktoré sa má preveriť v tretej fáze. Pritom Whitehead (1978, 5) hovorí o racionálnej interpretácii, dokonca pre metódu ako takú (ešte v tom istom odseku) použije aj pomenovanie „metóda imaginatívnej racionalizácie“.

Kniha však má určite viacero pozitív ako negatív. Autori zaujímavým spôsobom načrtávajú a dobre vystihujú spoločné črty umenia a filozofie, pričom nezabudnú poukázať aj na dôležité rozdiely medzi nimi. Za zmienku určite stojí skutočnosť, že sa im celkom obdivuhodným spôsobom podarilo vyabstrahovať a vyskladať Whiteheadovu estetiku, vychádzajúc z viacerých jeho diel (nadväzujú dokonca aj na diela z londýnskeho obdobia). Treba pritom pripomenúť, že estetika nie je explicitne rozpracovaná v žiadnom z týchto diel. Autorom sa podarilo vystihnúť dôležitosť estetických prvkov v celej schéme Whiteheadovej špekulatívnej filozofie. Funkcia estetickej skúsenosti má podľa nich tri roviny, ktoré korešpondujú s tromi fázami zo spomínanej analógie letu lietadla, a tiež s fázami takzvaného procesu zrastania (*concrecence*) aktuálnej entity (teda procesu jej stávania sa). Azda najdôležitejšou je v tomto zmysle hneď prvá fáza, ktorá tvorí fundamentálne východisko našej skúsenosti, a tým aj

nášho poznania.² Whitehead hovorí, že základ skúsenosti je emocionálny (s. 31).³ Estetická skúsenosť je tak tou najkonkrétnejšou formou skúsenosti, preto Whitehead naznačuje, že jej analýza by mohla viesť ku kompletnému poznaniu reality. Vzápätí však túto možnosť kompletности vylúči, pretože si to protirečí s procesuálnym charakterom jeho myslenia, s jeho chápaním sveta ako tvorivého procesu smerujúceho k novosti (s. 32). Akési finálne alebo kompletne poznanie reality podľa Whiteheada nie je možné. Poznávanie sveta je nikdy sa nekončiaci proces a akákoľvek forma dogmatizmu je mylná (Whitehead 1978, 9 – 13).

Podľa autorov monografie môžeme za kľúčové pre pochopenie Whiteheadovej estetiky považovať nasledujúce tri motívy: proces harmonizácie skúsenosti, vnímanie kvality celku a smerovanie k novosti (s. 32). Všetky tri sú súčasťou Whiteheadovho metafyzického systému, ktorý z veľkej časti stojí na analýze ľudskej skúsenosti. Všetky tieto pojmy si vyžadujú bližšie vysvetlenie, no autori ho aj ponúkajú, a to hneď v prvej kapitole, kde všetky kľúčové pojmy pomerne zrozumiteľne predstavujú.

V ďalších kapitolách autori predkladajú porovnanie Whiteheadovej implicitnej formulovanej estetiky s koncepciami Bergsona a Deweyho. Whiteheada s Deweym spája najmä jeho vnímanie skúsenosti v pojmoch komplexných rytmov. Obidvaja myslitelia kritizovali predpoklad, že svet je zložený z izolovaných entít, ktoré vstupujú do vzájomných vzťahov. Poukazovali na to, že takéto izolované entity sú abstraktnými konštrukciami a v našej konkrétnej skúsenosti vnímame objekty vždy v rámci určitých vzťahov a v rámci prostredia, v ktorom sa nachádzajú. Charakter ich myslenia je teda nielen procesuálny, ale aj vzťahový (*relational*).

Zaujímavá je aj otázka, ako sa estetická skúsenosť v umení vzťahuje k pravde. Čo nám vlastne odhaľuje skúsenosť s umeleckým dielom? Pozornosť venujú autori (v podstate vo všetkých kapitolách) problematike analýzy pojmu estetickej skúsenosti, a to aj v kontexte rôznych protichodných prístupov – ako sú kontextualizmus *vs.* estetický izolacionizmus (najmä v kontexte porovnania Whiteheadových a Deweyho myšlienok), či bezprostrednosť *vs.* sprostredkovanosť estetickej skúsenosti (najmä v kontexte porovnania Whiteheada a Bergsona a ich rozpracovania pojmov harmonizácie a rytmu). Ukazujú tak aj na spôsoby prepojenia umenia a každodenného života. Kniha sa končí kvalitnou analýzou Whiteheadovej metafyziky, v ktorej má

² Poznávanie má podľa Whiteheada vychádzať zo skúsenosti, ktorú chápe oveľa širšie než klasický britský empirizmus (bližšie pozri Zolcer 2019, 564 – 567).

³ Pozri aj Whitehead (1978, 162): „Primitívna forma fyzikálnej skúsenosti je pocitová – slepá emócia – prijatá v podobe, v akej je cítená inde v druhom okamihu, a konformne privlastnená ako subjektívna vášeň.“

estetická skúsenosť veľmi dôležité miesto. Posledná kapitola sa tak vracia k niektorým témam z prvej kapitoly, no v inom kontexte, a v niektorých ohľadoch možno zachádza do ešte väčšej hĺbky.

Kniha je určite veľkým prínosom pre odborníkov na Whiteheada a procesuálnu filozofiu, ako aj pre teoretikov estetiky, keďže načrtáva pomerne nové súvislosti a poskytuje cenné nahliadnutie do Whiteheadovej metafyziky, no môže byť zaujímavým čítaním aj pre širšie spektrum čitateľov.

Štefan Zolcer

Literatúra

- NEMEC, R. (2009): *Náčrt Whiteheadovej procesuálnej filozofie*. Bratislava: Dobrá kniha.
- VIŠŇOVSKÝ, E. (2014): *Nové štúdie o pragmatizme & neopragmatizme*. Bratislava: Veda.
- WHITEHEAD, A. N. (1978): *Process and Reality. An Essay in Cosmology*. New York: The Free Press.
- ZOLCER, Š. (2019): Whitehead v historickom kontexte – procesuálna filozofia a pragmatizmus. *Filozofia*, 74 (7), 556 – 570. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2019.74.7.4>

Štefan Zolcer
Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského
Katedra didaktiky prírodných vied, psychológie a pedagogiky
Ilkovičova 6
842 15 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: stefan.zolcer@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1782-3604>